

วัฒนธรรมแฝงในค่านิยมธรรมเนียมการใช้พัดของชาวจีนโบราณ

THE HIDDEN CULTURE IN CHINESE FAN TRADITIONS

พรรณทิพา จันทร์เพ็ญ

Pantipa Chanpeng

คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

Faculty of Education, Ramkhamhaeng University

กนกพร นุ่มทอง

Kanokporn Numtong

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Faculty of Humanities, Kasetsart University

E-mail: Pantipa@rumail.ru.ac.th

Received October 25, 2022; Revised January 17, 2023; Accepted April 29, 2023

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ อภิปรายถึงการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างช่วงการพัฒนาภูมิหลังทางสังคมของพัด ซึ่งวัฒนธรรมของพัดที่เก่าแก่ที่สุดในซีกโลกตะวันออกถือกำเนิดในประเทศจีน ทำให้วัฒนธรรมการใช้พัดเป็นส่วนสำคัญของวัฒนธรรมประจำชาติ ประเทศจีนจึงได้รับสมญานามว่า “เป็นอาณาจักรแห่งพัด” นอกเหนือจากประโยชน์เรื่องการใช้สอยแล้วนั้น พัดเหล่านี้ยังคงทำหน้าที่สำคัญมาตั้งแต่ยุคจีนโบราณ นั่นคือเครื่องประดับทางสังคมและวัฒนธรรม พัดจีนในยุคแรกทำด้วยไม้ไผ่หรือขนนกโดยมีข้าราชการบริพารเป็นคนพัด ส่วนพัดที่พวกขุนนางใช้ด้ามพัดจะมีด้ามยาว ส่วนตัวพัดทำด้วยผ้าไหม มีข้าราชการสำนักเป็นผู้ถือ การใช้พัดตามแบบที่วันนี้ได้ดำเนินมาเป็นประเพณีจนถึงสมัยราชวงศ์ถังปี ค.ศ. 618 ภายในท้องพระโรงของจักรพรรดิมีพัดด้ามยาวสีต่าง ๆ ถึง 156 ด้าม ตั้งประดับไว้สำหรับจักรพรรดินี จะประดับด้วยพัด 24 ด้าม และเจ้าหญิงจะมีพัดตั้งประดับไว้ 10 ด้าม การปฏิรูปในระยะเวลากว่า 3,000 ปี ทำให้พัดพัฒนาเป็นหลายตระกูล องค์ประกอบของพัดการออกแบบรูปทรงรูปแบบ ลวดลาย เทคนิคและสีสันทัน มีความสวยงามและมีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น นอกจากนี้รูปทรง ลวดลาย และสีสันทันพัดยังบ่งบอกกลุ่มชาติพันธุ์ สถานภาพของผู้ใช้ และวิถีชีวิตของผู้คน ซึ่งเปรียบเสมือนกระจกเงาที่สะท้อนภาพประวัติศาสตร์ของสังคมในประเทศจีน แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมที่แฝงอยู่ในค่านิยมธรรมเนียมการใช้พัดของชาวจีน ผ่านลักษณะท่าทางในการใช้พัด และลักษณะพัดที่ใช้จากหลักฐานภาพวาดทางประวัติศาสตร์

คำสำคัญ: วัฒนธรรมแฝง, ค่านิยมธรรมเนียม, พัดของชาวจีน

Abstract

This academic article discusses the link between the fan's development period and its social background. The oldest sample of the fan culture in the eastern hemisphere originated in China. The custom of using the fan is an important part of its millenary traditional culture. Since the first centuries of its existence, China has been

known as “a kingdom of fan”. In addition to the usefulness of these fans have continued to perform important functions since ancient China, as a social and cultural ornament. Early Chinese fans were made of bamboo or feathers, fanned by courtiers. The fans used by nobles typically had long handle. Court officials were used to possess a personal fan, made of silk. The use of this type of fan continued as a tradition until the Tang Dynasty in AD. 618. Inside the Emperor's Hall, there are 156 long handle fans of different colors, adorned for the emperor, 24 fans for the Empress, and 10 for the Princess. Over 3,000 years of reforms, fan developed into many types. Fan elements, design of shapes, patterns, techniques and colors are beautiful and has a unique local character. In addition, these elements often indicate ethnicity, user status and people's way of life, which is like a mirror that reflects the history of society in China, also show the culture that is hidden in the Chinese fan traditions, through gestures in the use of fans and the fan characteristics used from historical painting evidence.

Keywords: Inherent culture, Customs, Chinese fans

บทนำ

วัฒนธรรมถือเป็นมรดกทางสังคมของมนุษย์ ที่ถูกปลูกฝังมาตั้งแต่อดีตและถ่ายทอดส่งต่อกันรุ่นสู่รุ่น ที่แสดงออกมาทั้งในแบบของนามธรรม ความคิด ความเชื่อต่าง ๆ และในแบบรูปธรรม เช่น สถาปัตยกรรม อาคารบ้านเรือน และศิลปะการแสดงต่าง ๆ องค์กรยูเนสโก (2548) ได้กล่าวไว้ว่า “วัฒนธรรม” คือ กลุ่มลักษณะเด่นทางจิตวิญญาณทางความคิด ทางสังคม ๆ ที่สะท้อนออกมาทางศิลปะ วรรณกรรม วิถีชีวิต บรรทัดฐานทางสังคม ค่านิยม และธรรมเนียมประเพณี (อมรรัตน์ เทพกำปนาท, 2551) “วัฒนธรรม” หมายถึง ความเจริญงอกงาม ซึ่งเป็นผลจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ จำแนกออกเป็น ๓ ด้านคือ จิตใจ สังคม และวัตถุ มีการสั่งสมและสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง จากสังคมหนึ่งไปสู่อีกสังคมหนึ่ง จนกลายเป็นแบบแผนที่สามารถเรียนรู้และก่อให้เกิดผลิตภัณฑ์และผลิตภัณฑ์ที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม มีทั้งค่านิยมที่พึงประสงค์และค่านิยมที่ไม่พึงประสงค์ค่านิยมสามารถประเมินค่าพฤติกรรมให้เป็นที่ยอมรับจนเป็นเอกลักษณ์ที่บอกลักษณะของคนในชาติ (ประภาศรี สีหอำไพ, 2532) จึงเป็นพื้นฐานที่สำคัญ เกิดบรรทัดฐานทางสังคม ค่านิยมเป็นสิ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงได้ตามสภาพแวดล้อมและความเหมาะสมในแต่ละยุคสมัย ค่านิยมทางวัตถุหรือสิ่งของที่คนในสังคมเห็นพ้องต้องกันว่า เป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญต่อการดำรงชีวิตประจำวัน อาจเป็นเครื่องแสดงเกียรติยศหรือความมีหน้ามีตาในสังคม พบว่า มีการกล่าวถึงค่านิยมเรื่องวัตถุที่แสดงความมั่งคั่ง เป็นสิ่งของที่มูลค่าสูง สามารถเชิดหน้าชูตา และแสดงฐานะทางสังคมผู้เป็นเจ้าของ

วัฒนธรรมของจีนมีอิทธิพลอย่างสูงต่อชาติอื่น ๆ ในทวีปเอเชีย ซึ่งถ่ายทอดไปทั้งการอพยพ การค้า และการยึดครอง สำหรับศิลปะการสวดมนต์นั้นก็ถือเป็นวัฒนธรรมที่อยู่คู่กับประวัติศาสตร์ของประเทศจีนมาเป็นเวลายาวนาน วัฒนธรรมพืดของจีนก็เช่นเดียวกัน หนังสือโบราณบันทึกไว้ว่า พืดมีมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์ฉิน สานด้วยขนไก่ป่าชนิดหนึ่ง เป็นเครื่องประดับของกษัตริย์ มีประโยชน์ช่วยกันแดด

และกันฝุ่น ในสมัยราชวงศ์โจว หลังรถที่กษัตริย์และพระราชินีทรงใช้นั้น จะมีพัดด้วย เพื่อกันฝุ่นและทราย เวลาเสด็จหรือออกเดินทาง ก็จะมีพัดขนาดใหญ่ตามหลัง เพื่อแสดงถึงความมั่งคั่ง ยิ่งใหญ่ และมีอำนาจ ต่อจากนั้น จักรพรรดิจนถึงขุนนางชั้นสูง ได้ใช้พัดเป็นเครื่องบ่งบอกสถานะ จนถึงราชวงศ์ฮั่น เริ่มมีช่างสานพัดไม้ไผ่และพัดผ้าต่วน ใช้สำหรับพัดลม และมีการพัฒนารูปแบบให้หลากหลายมากยิ่งขึ้น

ค่านิยมการใช้พัดเกิดจากอิทธิพลของสภาพแวดล้อมทางสังคม มารยาท และกฎหมาย ปิตาธิปไตย ที่เป็นเอกลักษณ์ของประเทศจีน พัดมักถูกใช้เป็นสื่อในบทกวีและภาพวาด หรือผ่านการคัดลายมือเพื่อแสดงอารมณ์ ความรู้สึก และการสร้างสรรค์ผลงานบนพื้นผ้าใบพัด (Liu, 2014) แม้ว่าจะมีบันทึกในงานเขียนไม่มากนัก แต่ก็มักจะเห็นภาพที่สื่อถึงหน้าที่ของพัดที่มีความเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ในชนชั้นต่าง ๆ คนรุ่นหลังจึงมักใช้พัดเพื่อบรรยายความรู้สึก เช่น ความโศกเศร้าและการปกปิดความเขินอาย ผ่านลักษณะท่าทางในการหยิบจับพัด การตกแต่งพัด การวาดภาพ การเขียนตัวอักษร บทกวีต่าง ๆ บนผืนผ้าใบพัดยังบ่งบอกสถานะทางสังคมให้กับผู้ถือ ในบทความนี้ผู้เขียนได้กล่าวถึงความเป็นมาภูมิหลังของพัดจีน ซึ่งมีประวัติศาสตร์เป็นระยะเวลายาวนานกว่าหลายพันปี ภูมิปัญญาในการสร้างสรรค์ออกแบบพัดประเภทต่าง ๆ มีรูปร่าง รูปทรงที่หลากหลาย อีกทั้งยังมีลวดลายตัวอักษร และภาพวาดศิลปะสะท้อนวัฒนธรรมการใช้พัดในแต่ละยุคสมัย

1. ประวัติความเป็นมาและพัฒนาการของพัดจีน

พัดจัดเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาตะวันออก พัดชาวจีนมีประวัติมาอย่างยาวนาน ตั้งแต่สมัยโบราณ ในตอนต้นของการผลิตพัดของมนุษย์ บางทีก็นำเอาใบปาล์มและขนปีกนกต่าง ๆ มาบังแดดร้อนหรือ พัดให้เกิดลมเย็น ซึ่งเป็น "พัด" ดั้งเดิมที่เรียกว่าพัด วัตถุที่ใช้ทำพัดมีหลายอย่าง เช่น ไม้ไผ่ ไม้กระดาด งาม้าง กระดองเต่า หยก และขนสัตว์ปีก เป็นต้น นอกจากนี้ ใบของพืชชนิดอื่น ๆ เช่น ใบปาล์ม ใบหมักและใบต้นหางแมว เป็นต้น ก็สานเป็นพัดได้เช่นกัน พัดในแรกเริ่มนั้นมีขนาดไม่ใหญ่นัก โดยนางกำนัลจะใช้เพื่อถวายนกคอยพัดโบกคลายร้อนหรือพัดไล่ยุงแมลงต่าง ๆ ที่มากอรรบกวนห้องเต๋ (Du, 2020) จากบันทึกโบราณของจีนสมัยราชวงศ์ฮั่น หรือราชวงศ์ซาง กล่าวไว้ว่า พัดในสมัยนั้นถูกใช้เป็นเครื่องประดับอย่างหนึ่งของกษัตริย์ ช่วยกันแดดและกันฝุ่น ทำจากขนไก่ป่า ซึ่งในสมัยราชวงศ์โจว ที่หลังรถของบรรดากษัตริย์และพระราชินีจะมีพัดไว้เพื่อกันฝุ่นและทราย เวลาออกเดินทาง ก็จะมีพัดขนาดใหญ่ตามหลัง เพื่อแสดงถึงอำนาจ ความมั่งคั่ง และความยิ่งใหญ่ ภายหลังเหล่าบรรดาคณะในราชวงศ์จนถึงขุนนางชั้นสูง จึงได้ใช้พัดเป็นเครื่องบ่งบอกสถานะ

สมัยราชวงศ์ฮั่น (ปี ค.ศ. 100-600) ในสมัยนั้นเพิ่งมีการใช้พัดคลี่พับ ทำด้วยไม้ไผ่ใช้กันทั้งผู้หญิงและผู้ชายเพื่อบรรเทาความร้อน พัดที่ใช้ในพิธีกรรมมักจะทำด้วยขนนกกระเรียน จีนถือว่า นกชนิดนี้เป็นเพื่อนของเทพเจ้า มีการนิยมนำขนนกกระเรียนมาทำพัดกันมาก โดยเฉพาะในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ทำให้ผู้มีอำนาจในสมัยนั้นต้องวางมาตรการในการป้องกันการใช้ขนนกดังกล่าวมาทำพัดอยู่ระยะเวลาหนึ่ง ในช่วงนั้นยังมีช่างสานพัดไม้ไผ่และพัดผ้าต่วน และมีการพัฒนารูปแบบของพัดให้มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังเล่ากันว่า โจโล ในสามก๊ก เป็นผู้ที่ชอบพัดเป็นอย่างมาก ได้สั่งให้คนวาดภาพบนหน้าพัด ซึ่งภาพวาดเหล่านั้นจะเป็นภาพดอกไม้ สายน้ำหรือภูเขาและจะแต่งบทกวีไว้บนหน้าพัด เพื่อแสดงให้เห็นถึงความรู้และฐานะอันสูงส่งของเจ้าของพัด (Ji, 2021) กล่าวได้ว่า พัดของจีนในยุคแรกนั้นจะมีลักษณะคล้ายกับพัดทำจากไม้ไผ่หรือขนไก่ ขนนก โดยมีคนรับใช้หรือทาสเป็นคนพัด

การใช้พัดตามแบบที่ว่ามีได้ดำเนินมาเป็นประเพณีจวบจนถึงสมัยราชวงศ์ถังคริสต์ศักราช 618 ที่ภายในท้องพระโรงของจักรพรรดิจะมีพัดด้ามยาวสีต่าง ๆ ถึง 156 ด้าม ตั้งประดับไว้ส่วนจักรพรรดินี้จะประดับด้วยพัด 24 ด้าม และเจ้าหญิงจะมีพัดตั้งประดับไว้ 10 ด้าม พัดทั้งหมดนี้จะตั้งตรงไว้อย่างมั่นคง ไม่สั่นไหว แม้ต้องโดนลมพัดก็ตาม

ในบันทึกโบราณที่มีเป็นลายลักษณ์อักษร พัดที่เก่าแก่ที่สุดคือ “อู๋หมิงซ่าน” (五明扇) เป็นพัดที่ถือโดยนางกำนัลเพื่อป้องกันฝุ่นกันลมให้กับชนชั้นสูงในวังในวัง โดยบันทึก “กู่จินจู้” (古今注) ที่อธิบายหมายเหตุเรื่องราวสมัยโบราณและปัจจุบันของ “ชุยเป่า” (崔豹) ที่มีชีวิตอยู่ในสมัยราชวงศ์จิ้นกล่าวถึงไว้ว่า ผู้ให้กำเนิดพัดนั้น คือ “ซุน” (舜) แห่งยุคห้ากษัตริย์ (五帝) 2,550-2,140 ปีก่อนคริสต์ศักราช ซึ่งในยุคจักรพรรดิ “อู๋ติง” (武丁) ครองราชย์ระหว่าง 1,254-1,195 ปีก่อนคริสต์ศักราช แห่งราชวงศ์ซาง ก็ได้จำลองแบบอย่างพัด “อู๋หมิงซ่าน” โดยใช้ขนหางอันสวยงามของไก่ฟ้า จึงได้ชื่อว่า “จื่อเหวยซ่าน” (雉尾扇) (Jin, 1998) ซึ่งในยุคสมัยฉินอันพวกขุนนางข้าราชการก็สามารถใช้ได้ ต่อมาในสมัยจิ้น (ปี ค.ศ. 265-420) ได้จำกัดไว้เฉพาะสำหรับฮ่องเต้เท่านั้น

สมัยราชวงศ์ถัง (ปี ค.ศ. 618-907) จึงมีการปรับเปลี่ยนให้มีความใหญ่โตและค่อย ๆ พัฒนากลายมาเป็นพัดขนาดใหญ่ที่ไม่ได้เพียงเพื่อโบกพัดคลายร้อนไล่แมลงแล้ว แต่กลายเป็นเครื่องประดับพระเกียรติและสัญลักษณ์แทนถึงอำนาจบารมี พัดด้ามสั้นก็กลายเป็นที่นิยมในสมัยนั้น (Gai, 2016) วัตถุที่นิยมนำมาสร้างเป็นพัดนั้น ส่วนใหญ่ที่ใช้ ได้แก่ ไม้ กระดาษ ผ้าไหม ขนนก งาช้าง หยก และใบกล้วย เป็นต้น มีการสร้างรูปแบบของพัดจีนสองรูปแบบหลัก ๆ คือ พัดใบเดี่ยว หรือ “ผิงซ่าน” (平扇) อาทิ พัดใบกลม หรือ ถวนซ่าน (团扇) พัดดอกบัว หรือ เหมยซ่าน (梅花扇) พัดใบกล้วย หรือ ปาเจียวซ่าน (芭蕉扇)

สมัยราชวงศ์ซ่ง (ปี ค.ศ. 960-1,279) พัดทางไต้หวันมีด้วยกันสามขนาด คือ ใหญ่ กลาง และเล็ก โดยมีรูปทรงด้านบนโค้งด้านล่างเรียบตรง ตรงกลางปักเป็นรูปนกยูงคู่ มีขนหางไก่ฟ้าประดับไว้โดยรอบถือหรือตั้งประดับด้านหลังราชบัลลังก์ฮ่องเต้ และมีการผลิตพัดที่มีรูปทรงกลมทำด้วยกระดาษสีเขียนซึงด้วยไม้สน และตกแต่งอย่างสวยงาม จวบจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 12 พัดในรูปโฉมเดิมได้มีการปรับปรุงขึ้น และใช้กันไปทั่วประเทศ รวมทั้งมณฑลกวางตุ้ง (Tian, 2019) หลังจากนั้น ทั่วทั้งประเทศจีนได้มีการผลิตพัดออกมามากมาย แบบหนึ่งใช้ไม้ซี่ 14 ซี่ อีกแบบหนึ่งใช้ 16 ซี่คริสต์ศตวรรษ ต่อมาได้เพิ่มไม้ซี่อีกหนึ่งซี่เป็น 17 ซี่และมีการแต่งแต้มให้ดูฉูดฉาดหรูหราขึ้น การใช้พัดพับกลีเป็นที่นิยมมากในหมู่ผู้ชาย โดยเฉพาะนักวิชาการและขุนนาง

สมัยราชวงศ์หมิงระหว่างปี ค.ศ. 14 พัดที่ตั้งประดับไว้เหล่านั้นดูไม่มีคุณค่ามากนัก สมเด็จพระจักรพรรดิจึงเอาออก เหลือไว้เพียงพัดสี่เหลี่ยมสามด้ามเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ในระหว่างศตวรรษที่ 15 ในราชสำนักได้กลับมาติดตั้งพัดหลากหลายประดับอีก ทั้งนี้เพื่อแสดงถึงพลังอันยิ่งใหญ่และเข้มแข็ง สมัยเดียวกันนี้ มีการใช้พัดประกอบพิธีอยู่ นอกจากนี้การแห่เทพเจ้าและเทพเทวีจะเห็นว่า มีพัดอยู่ในขบวนด้วย พัดที่มีการวาดเป็นภาพต่าง ๆ การเขียนบทกวี และประทับตราสัญลักษณ์บนหน้าพัด ได้รับความนิยมน้อยกว่าหลายในสมัยราชวงศ์หมิงจนกระทั่งปลายราชวงศ์ รูปแบบของพัดจึงเปลี่ยนไปเป็นแบบเรียบ ๆ ขลิบด้วยลูกไม้ขาว ในยุคนี้เองทูตเกาหลีได้นำพัดพับไปถวายองค์จักรพรรดิเซงลือแห่งราชวงศ์หมิง พัดแบบพับได้นี้มีลักษณะหรือข้อกำหนดที่แตกต่างในการใช้ว่า พัดที่ผู้ชายใช้จะมีอยู่ 9, 16, 20 ซี่ สำหรับผู้หญิงจะมีได้ถึง 30 ซี่ ดังนั้นองค์จักรพรรดิจึงรับสั่งให้เลียนแบบพัดเกาหลีพัฒนาเทคนิคการสานพัดของจีน (ณัฐวรรณ สมด้ว, 2560) พัดพับกลีจึงกลายเป็นที่นิยมในสังคม ในขณะเดียวกันมณฑลเสฉ

วนและซูโจวกีเป็นแหล่งผลิตพัดส่งออกไปถึงญี่ปุ่นและยุโรป ในยุคนี้นิยมใช้วัสดุตามจับที่แกะสลักอย่างวิจิตรงดงาม และตกแต่งด้วยพู่หยก นิยมนำพัดมาตริ่งไว้ที่เอว หรือซ่อนไว้ในแขนเสื้อ ซึ่งพัดคลี่พับได้หรือ “เจ้อช่าน” (折扇) บางครั้งเรียกว่า “จ่างช่าน” (障扇) และ จ่างช่าน (掌扇) เป็นรูปแบบพัดที่ใบทำเป็นแผ่น ๆ แล้วนำมาร้อยเชื่อมติดกัน ใช้ซี่กไม้ไผ่มาทำซี่กใบพัด ภายหลังมีการนำขนนกหรือขนนกยูงมาใช้ รวมทั้งการนำงาช้าง หยก ผ้าไหม และกระดาษมาประดิษฐ์จนเป็นพัดที่มีลักษณะพับได้ ก้านพัดนั้นนิยมทำเป็นซี่ ๆ ในจำนวน 7, 9, 12, 14, 16, 18, 24 และ 30 ซี่

จนถึงราชวงศ์ชิง ยังใช้วัสดุล้ำค่าในการสานพัด วัสดุที่นำมาใช้โครงสร้างของพัดแบบพับได้ก็มีทั้งไม้ไผ่ งาช้าง ไม้จันทน์ และไม้มะเกลือ พัดประเภทนี้ดีที่สุด ต้องทำมาจากมณฑลเสฉวน พัดสมัยราชวงศ์ชิงรู้จักกันดีในนามของ “พัดแห่งฤดูใบไม้ร่วง” พัดนี้ใช้ได้เฉพาะสตรีเท่านั้น ถือได้ว่าตลอดสมัยราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิง เป็นยุคสมัยของพัดที่ออกมาในรูปของศิลปะที่เฟื่องฟูที่สุด ตัวหนังสือมีค่าทางศิลปะพอ ๆ กับภาพเขียน มีการเขียนบทกวีลงบนพัด บรรดานักปราชญ์ราชบัณฑิตเขียนแลกเปลี่ยนข้อปรัชญาความคิดเห็น ด้วยการเขียนลงในพัด การติดต่อสื่อสารด้วยข้อความในพัดเช่นนี้ได้กระทำกันอย่างกว้างขวาง จักรพรรดิหงส์ทรงเป็นนักเขียนภาพพัดที่ยิ่งใหญ่และประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี ทรงได้รับพระสมณนามว่า “ศิลปินจีนแห่งยุค” (Guan, 2017) ด้วยระยะเวลากว่า 3,000 ปี ทำให้พัดได้ถูกพัฒนาให้มีหลากหลายรูปแบบ มีทั้งพัดกระดาษขาวที่ผืนผาย พัดกระดาษดำที่ล้ำค่า พัดผ้าไหมที่งดงาม พัดแขวนประดับบ้านเรือน นอกจากนี้ยังมีพัดลำที่สวยหรูและพัดไม้หอมที่ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง ส่วนหน้าพัด นอกจากรูปกลมแล้วยังมีรูปไข่ รูปสี่เหลี่ยม รูปดอกบัว รูปแดงกวาง เป็นต้น นอกจากนี้ยังใช้ขนนกทำพัดอีกด้วย โดยขนนกที่ดีที่สุดในการนำมาทำพัดก็คือขนนกอินทรีและเหยี่ยว บางทีก็ใช้ขนไก่ฟ้าและขนนกยูง ส่วนขนห่านขนเป็ดนั้นมีเอามาทำน้อยมากพัดที่ทำด้วยขนนกจะยาวประมาณหนึ่งฟุต มักใช้ในหมู่กวีในสมัยราชวงศ์ซ่ง และยังมีการนำไปเป็นหัวข้อในการพรรณนาเป็นกลอนถึง 30 หัวข้อ อีกรังใช้พัดขนนกประกอบการแสดงบนเวทีประจำโดยเฉพาะในการฟ้อนรำ พัดจึงกลายเป็นศิลปะหัตถกรรมที่ยังเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ค่อย ๆ พัฒนาเป็นศิลปะ เครื่องประดับ และอุปกรณ์การเต้นรำมาจนถึงยุคปัจจุบัน

2. บทบาทของพัดในสังคมจีน

ในชีวิตประจำวันชาวจีนใช้พัดตามสิ้นเพื่อไล่อุณหภูมิและความร้อนในฤดูร้อน พัดเป็นส่วนหนึ่งในอุปกรณ์เครื่องใช้สอย การใช้พัดตามยาวเพื่อบังแดด และการตกแต่งพัดก็เหมือนกับของประดับเสื้อผ้า การตกแต่งหน้าพัดมีความสวยงามจากการสร้างสรรค์ชิ้นงานผ่านการเขียนตัวอักษรและวาดภาพความงามของการตกแต่งพัดไม่ได้เป็นเพียงความงามของการจับคู่เสื้อผ้าที่เราสวมใส่เท่านั้น แต่รวมถึงความเป็นผู้หญิงและความรู้สึกนึกคิดอีกด้วย ตั้งแต่สังคมศักดินาจนถึงสมัยสาธารณรัฐจีน พัดได้รับความนิยมในหมู่ผู้หญิงทุกสาขาอาชีพ เนื่องจากมีลักษณะเฉพาะตัวที่เหมาะสมกับผู้หญิง พวกหล่อนมักจะถือพัดรูปร่างต่าง ๆ และเคลื่อนไหวไปรอบ ๆ ภาพวาดดอกบัวสีเขียวเต็มพินน้ำ ดูสง่างาม ซึ่งถือเป็นการหมายแฝงทางอารมณ์ที่เป็นเอกลักษณ์ของผู้หญิงจีนโบราณ พัดกลุ่มนี้ไม่เพียงแต่ทำหน้าที่เป็นเครื่องประดับให้เท่านั้น แต่ยังถือได้ว่าเป็นเครื่องมือในการแสดงอารมณ์ และเป็นอุปกรณ์ประกอบฉากเต้นรำของผู้หญิงอีกด้วย

2.1 พัดบงบอกสถานะทางสังคม

ประเทศจีนสร้างสรรคงานศิลปหัตถกรรมที่มีชื่อเสียงมาตั้งแต่สมัยโบราณ และมักสะท้อนถึงแนวคิดด้านปรัชญาอันว่าด้วยระเบียบและอำนาจ ดังนั้นในตระกูลภาษาจีนโบราณจึงมักมีเครื่องใช้ที่ใช้ประกอบในพิธีกรรม นอกจากการใช้พัด ระบายความร้อน และการตกแต่งแล้ว พัดกลุ่มนี้ยังมีวัตถุประสงค์ที่ใช้ในพิธีที่สอดคล้องกับยุคสมัยอีกด้วย เช่น ในราชวงศ์ถังเราสามารถเห็นพัดขนาดใหญ่ที่มีด้ามยาว เมื่อพิจารณาจากท่าทางของผู้ถือพัดเหล่านั้น มิได้ใช้เป็นพัดไล่แมลง แต่เป็นเครื่องมือในพิธีสัญลักษณ์ ตัวอย่างเช่น จ้านฮวาชื่อหนีญ (簪花仕女图) สาวใช้ในวังยืนอยู่ข้างหลังสตรีผู้สูงศักดิ์พร้อมพัดแนวตั้งด้ามยาวอยู่ในมือ อันที่จริง สาวใช้ในวังไม่สามารถใช้พัดแบบนี้ได้ สังเกตได้จากความยาวของด้ามจับและระยะห่างระหว่างคนสองคน พัดด้ามสั้นเป็นตัวเลือกยอดนิยม เหมาะสำหรับทั้งผู้สูงศักดิ์และต่ำต้อย และปรากฏในฉากต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน พัดด้ามยาวก็มีด้ามสั้นก็มีเช่นกัน (Dai, 2015) ในภาพวาดและฝาผนังโบราณหลายชิ้นมักเห็นสาวใช้ที่มีด้ามยาวอยู่ด้านหลังจักรพรรดิหรือขุนนางในสมัยพระเจ้าหู่แห่งโจว พัดถือได้ว่าเป็นวัตถุมงคลที่แสดงถึงอำนาจ และกำหนดให้มีข้าราชการถือพัดแปดคนสำหรับจักรพรรดิ พัดหกคนสำหรับเจ้าชาย พัดสี่คนสำหรับหมอ และพัดสองคนสำหรับนักวิชาการ ตั้งแต่ราชวงศ์ฮั่นและราชวงศ์ถังไปจนถึงราชวงศ์หมิงและชิง จักรพรรดิ นางสนม บุคคลสำคัญ และบุคคลสำคัญอื่น ๆ มักใช้พัดเพื่อแสดงสถานะทางสังคมอันสูงส่งของพวกเขา ในสมัยโบราณระดับตำแหน่งทางสังคมเมื่อมองไปที่พัด แสดงให้เห็นถึงความแตกต่าง เมื่อขุนนางเดินทาง มักจะมีพัดอยู่ในมือ ณ สถานที่นัดพบ พัดด้ามยาวมักใช้ในชนชั้นล่างเพื่อปรนนิบัตินายของตนและจักรพรรดิผู้สูงศักดิ์

2.2 พัดกับบทบาทสำคัญในพิธีแต่งงานโบราณ

ประเพณีที่เจ้าสาวถือพัดปิดบังใบหน้าในวันแต่งงาน ถ้าพูดถึงที่มาของการปิดบังใบหน้าเจ้าสาว (Liu, 2014) มีการอ้างอิงเรื่องราวของฟูซีและหนี่วา ดังในหนังสือ "ตู่อี้จี้" (独异志) ที่รวบรวมเกร็ดพงศาวดารและตำนานปรัมปราโดย หลี่หย่ง (李冗) สมัยราชวงศ์ถัง บันทึกไว้ว่า "เมื่อครั้งที่จักรวาลเกิดขึ้นครั้งแรก มีเพียงหนี่วา (女娲) และพี่ชาย สองพี่น้องอาศัยอยู่ที่เขาคุนหลุน (昆仑山) บนโลกไม่มีมนุษย์อยู่เลย สองพี่น้องตกลงจะครองคู่เป็นสามีภรรยาด้วยกัน แต่ด้วยความละอาย ทั้งสองจึงพากันขึ้นไปบนเขาคุนหลุน แล้วอธิษฐานว่า "หากสวรรค์ยินยอมให้พวกข้าทั้งสองเป็นสามีภรรยาด้วยกันก็จงบันดาลให้หมู่เมฆ มารวมตัวกันเป็นก้อนเดียว หากมิยินยอมแล้วไซ้ร้ ก็จงบันดาลให้หมู่เมฆกระจายไปเสีย" จากนั้นหมู่เมฆบนผืนฟ้าก็รวมตัวกันในทันใด ดังนั้นฟูซี (伏羲) จึงมัดหญ้าขึ้นมาเป็นพัดเพื่อปกปิดใบหน้าของหนี่วาไว้ ตามตำนานเรื่องนี้ในพิธีแต่งงาน หลังจากเจ้าบ่าวเจ้าสาวกราบไหว้ซึ่งกันและกันเสร็จแล้ว เจ้าสาวจึงจะเปิดพัดออกมา ขั้นตอนนี้เองเรียกว่า "ซีว่ซ่าน" (去扇) หรือเปิดพัด และถ้าหากเป็นการแต่งงานของบัณฑิต ยังต้องมีการแต่ง "กลอนเปิดพัด" (却扇诗) เพื่อแสดงความสามารถของเจ้าบ่าวอีกด้วย โดยหลังจากที่เจ้าสาวเปิดพัดออกแล้ว เจ้าบ่าวจะแต่งกลอนเพื่อชมความงามและแสดงความรู้สึกที่ได้เห็นใบหน้าของภรรยาตนเองเป็นครั้งแรกขึ้นเดี๋ยวนั้น ซึ่งกลอนเปิดพัดที่ใช้ภาษางดงามดีเด่นในประวัติศาสตร์หลายบทยังคงสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน เจ้าบ่าวสามารถแต่งกลอนได้ดีเป็นที่ถูกใจ เจ้าสาวถึงจะยอมเปิดพัดให้ได้ยลโฉม นอกจากนี้ขั้นตอนประเพณีการแต่งงานยังยุ่งยากและซับซ้อน (Lu, 2016) จากบันทึกตุนหวงมีมากถึง 23 ขั้นตอน หนึ่งในนั้นมีขั้นตอนการใช้พัดกลม มีช่วงบรรยายถึงเจ้าสาวในพิธีแต่งงานปิดบังใบหน้าด้วยพัด การปิดพัด เรียกว่า "เหยียนซ่าน"

(掩扇) เมื่อถึงขั้นตอนยกน้ำคารวะ รับพรจากผู้ใหญ่จึงลดพัดลง การลดพัด เรียกว่า “เซวี่ช่าน” (卻扇) หรือ “ชวี่ช่าน” (去扇) หรือ “ฉูช่าน” (除扇) เป็นการลดพัดลงเปิดเผยใบหน้าของเจ้าสาว

2.3 ท่าทางการใช้พัดแสดงถึงอารมณ์ความรู้สึกนึกคิด

การถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิด ผ่านท่าทางการใช้พัด เช่น หญิงสาวเมื่อรู้สึกเขินอายก็ยกพัดขึ้นมาบังเสียหน้า เนื่องจากในสังคมยุคศักดินา จารีตและประเพณีไม่อนุญาตให้ผู้หญิงแสดงความรู้สึกอย่างเปิดเผย แต่ภายใต้กฎระเบียบนั้นผู้หญิงสามารถใช้พัดกลม เวลาที่ต้องเข้าสังคมพบปะผู้คนท่าทางที่ถือพัดไว้บังใบหน้าหลบซ่อนเอาไว้ แต่ขณะเดียวกันก็จะแอบแ้มใบหน้าให้ต่างฝ่ายต่างมองเห็นกันผ่านหน้าพัดผ้าไหมบาง ๆ เวลาสนทนากัน หากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งฟังไม่ชัด ก็จะยกพัดขึ้นป้องหู เพื่อให้ได้ยินชัดเจขึ้น แม้กระทั่งการลดพัดลงเปิดเผยใบหน้าของเจ้าสาว ก็เป็นการแสดงการเปิดเผยความรู้สึกที่แท้จริง ความรักที่มีต่อเจ้าบ่าว และการยอมรับคู่ชีวิตที่อยู่ตรงหน้า ในพระราชวังผู้ที่เข้าเฝ้าฮ่องเต้ เพื่อแสดงถึงความจงรักภักดี จะต้องคุกเข่าลงตรงพระบาทของพระองค์ ในโอกาสนี้องค์จักรพรรดิจะพบพัดแล้วเคาะเป็นสัญญาณว่าพระองค์ทรงรับทราบถึงการแสดงความเคารพของเขาแล้ว

ตั้งแต่สมัยราชวงศ์หมิง พัดมักใช้เป็นของขวัญในสังคมข้าราชการและบัณฑิต มักจะมีการเขียนบทกวีและวาดภาพบนหน้าพัดเพื่อแสดงอารมณ์ความรู้สึกของพวกเขา และรูปทรงกลมของพัดทำให้ผู้คนรู้สึกมั่นคง สงบ และสื่อความหมายถึงความสามัคคีปรองดองเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เหมือนเส้นที่มาบรรจบกันเป็นวงกลม ผู้คนใช้พัดเป็นของขวัญในการสื่อสารระหว่างบุคคล และพัดยังใช้เพื่อถ่ายทอดอารมณ์ แสดงความรักความปรารถนาดี และความห่วงใยต่อกัน พัดนับเป็นสัญลักษณ์อันเป็นมงคล เนื่องจากคำว่าพัดในภาษาจีนออกเสียงเรียกว่า “ช่าน” (扇) หรือ “ช่านจื่อ” (扇子) ซึ่งสำเนียงเรียกดังกล่าวไปพ้องเสียงกับ “ชาน” (善) ที่แปลว่า ความดีงาม นี่จึงเป็นเหตุผลสำคัญที่ “พัด” (ช่าน) ได้รับการยกย่องให้เป็นเสมือนของขวัญพิเศษอันเป็นมงคลนาม (Ji, 2021)

3. ภาพวาดสะท้อนวัฒนธรรมการใช้พัด

ภาพวาดโบราณนับว่า เป็นหลักฐานสำคัญที่เป็นตัวบ่งชี้ให้เข้าใจถึงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ สภาพสังคม วิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยม และความเชื่อในอดีตได้อย่างชัดเจน ภาพวาดเปรียบเสมือนภาษาที่สามารถอ่านเรื่องราวได้ในตัว โดยอาศัยพื้นฐานความรู้ ความเข้าใจ และภูมิปัญญาของผู้ศึกษา ผู้เขียนจึงได้นำเสนอภาพวาดที่สะท้อนมุมมองของวัฒนธรรมการใช้พัด ดังต่อไปนี้

แผนภาพที่ 1 แสดงภาพวาด ปู่เหนียนอู๋ 《步辇图》

(ที่มา: Yan Liben, ค.ศ.626-649)

ภาพวาด ปู่เหนียนเถ (步辇图) แสดงภาพจักรพรรดิถังไท่จง (唐太宗) ทรงฉลองพระองค์สีดินเหลือง (赭黄) หรือ เหลืองแดง (赤黄) เสด็จออกมารับราชทูตจากทิเบต ผลงานของ เหียนลี่เปิ่น (阎立本) ภาพวาดจีนสมัยเก่าหรือในละครย้อนยุคจีนโบราณมักปรากฏภาพคันทาที่เบื้องหลังฮ่องเต้จะมีนางกำนัลคอยถือสิ่งที่มีรูปร่างคล้ายพัดด้ามยาวประดับอยู่ ภาษาจีนเรียกว่า “จ่างซ่าน” (掌扇) และเพราะเดิมทีใช้เพื่อป้องกันแดดหรือกันฝุ่นกันลมให้กับชนชั้นสูงในรั้วในวัง จึงมีอีกชื่อเรียกว่า “จ่างซ่าน” (障扇) หรือ “ฉางปิงซ่าน” (长柄扇) ตามลักษณะด้ามจับพัดที่ยาว ซึ่งการใช้พัดของคนจีนนั้นมีมาช้านานกว่าสามพันปีแล้ว ชื่อเรียกแต่แรกสุดนั้นคือ “อู่หมิงซ่าน” (五明扇) เป็นพัดประดับพระเกียรติชนชั้นสูงจีนโบราณ

แผนภาพที่ 2 แสดงภาพวาด หานซีไจ่เยี่ยเยี่ยนเถ 《韩熙载夜宴图》

(ที่มา: Gu Hongzhong, ค.ศ.1523)

ภาพ หานซีไจ่เยี่ยเยี่ยนเถ (韩熙载夜宴图) เป็นภาพงานเลี้ยงของหานซีไจ่ เขียนขึ้นในยุคห้าราชวงศ์ (五代) โดยจิตรกรชื่อดังนาม “กู่หงจง” (顾闳中) เป็นภาพเขียนที่เลียนแบบมาจากเหตุการณ์จริง ในฉากเป็นการบรรยายถึงงานเลี้ยงที่รื่นเริงของขุนนางใหญ่ในสมัยหนานถัง (南唐) นามว่า “หานซีไจ่” (韩熙载) ที่มีความประณีตละเอียดและเกลี้ยงเกลาของเส้น ลงสีอย่างสวยงามสดงงามรูปร่างของตัวละครงดงามอ่อนช้อยดั่งมีชีวิต เป็นภาพเขียนที่มีชื่อเสียงของจีนและต่างประเทศ ในสมัยห้าราชวงศ์ภาพเขียนที่เป็นตัวละครชุดนี้ถือว่ามีความโดดเด่นที่สุด ภาพที่นำมาเป็นส่วนเหตุการณ์ภาพของหานซีไจ่ฟังเสียงขลุ่ย (管乐) ผู้หญิงอีกห้าคนกำลังเล่นเครื่องดนตรีไปพร้อมกัน พวกนางเหล่านั้นนั่งเรียงกันเป็นแถว แต่ละคนก็ขับร้อง เล่นไปตามหน้าที่ของตนได้อย่างน่าสนใจยิ่ง หานซีไจ่ฟังซำซำทั้งสองบนเก้าอี้ มือขวาถือพัดด้ามสั้นพัดใบกล้วย หรือ ปาเจียวซ่าน (芭蕉扇) ขณะเดียวกันอีกด้านหนึ่งก็สนทนาไปกับผู้หญิงคนหนึ่ง ด้านข้างมีนางกำนัลใช้พัดด้ามยาวคอยโบกไปมาเพื่อคลายความร้อน

แผนภาพที่ 3 แสดงภาพวาด หยั่งกู่ยเฟยซังหม่า 《杨贵妃上马》

(ที่มา: Qian Xuan, ค.ศ.1280-1368)

ภาพนี้มีชื่อว่า “หยังกั๋วเพยซ่งหม่า” (杨贵妃上马) หรือ “พระเทวีหยังกั๋วเพยซ่งหม่า” วาดโดย “เฉียน เสวียน” (钱选) ในสมัยราชวงศ์หยวน (ปีค.ศ.1280-1368) ปกครองโดยชนเผ่ามองโกล ซึ่งผู้ปกครองถนัดการขี่ม้าล่าสัตว์ ส่วนศิลปินชาวฮั่นจากรัชกาลก่อนที่ไม่ยอมจำนนต่อชาวมองโกลก็นิยมวาดภาพเพื่อหวนรำลึกถึงความเจริญในอดีต อาทิ ความเจริญในสมัยถัง ดังเช่นภาพที่นำมาให้ชมกันในวันนี้ก็เช่นเดียวกัน จิตรกรวาดขึ้นเพื่อแสดงออกว่าโหยหาความรุ่งเรืองในสมัยถัง โดยในภาพเป็นเหตุการณ์ที่องค์จักรพรรดิถังเสวียนจงและพระเทวีหยังกั๋วเพย ไปขี่ม้าล่าสัตว์ท่องชมสวนอุทยานด้วยกัน ด้านซ้ายของหยังกั๋วเพยก็มีข้าราชการบริวารคอยถือพัดตามยาวไว้บังลมกันแดดให้

แผนภาพที่ 4 แสดงภาพวาด 《捣练图》

(ที่มา: Zheng Xuan, ค.ศ.1100-1125)

ภาพวาด 《捣练图》 เรื่องของการวาดภาพผู้หญิงเป็นที่นิยมอย่างมากในสมัยราชวงศ์ถัง และการวาดภาพผู้หญิงบนพัดก็ควรเป็นแนวปฏิบัติที่ทันสมัยกว่าในช่วงกลางของราชวงศ์ถัง พัดยังใช้เป็นวัสดุในงานจิตรกรรม เช่น ผลงานของ “จาง ซวน” (张萱) จิตรกรหญิงที่มีชื่อเสียงในสมัยราชวงศ์ถัง ในภาพวาดมี 3 กลุ่มด้วยกัน กลุ่มแรก สี่คนถือสาเกไม้แล้วทุบลงบนผ้าด้ายดิบ กลุ่มที่ 2 สองคนเย็บซ่อมแซมผ้า กลุ่มที่สาม รีดผ้า มีหกคนในภาพวาด สองคนกำลังยัด คนหนึ่งถือเตาเหล็กเต็มไปด้วยถ่านสีแดง คนหนึ่งช่วย อีกคนหนึ่งเป็นสาวใช้กำลังเตรียมถ่านไฟที่เตา และหญิงสาวกำลังเล่นอยู่ และภาพมีสาวใช้ในวังตัวน้อยสวมเสื้อสีเขียวอ่อน ๆ โกลัเตาไฟ ในมือขวาเธถือพัด พัดตามสันมีภาพวาดบนพัด แม้ว่าภาพจะค่อนข้างคลุมเครือ แต่ก็สามารถเห็นได้ชัดเจนว่าเป็นตลิ่งชันใกล้น้ำ องค์ประกอบเรียบง่ายชัดเจน

แผนภาพที่ 5 แสดงภาพวาด จ้านฮวาซือหนี่ถู่ 《簪花仕女图》

(ที่มา: Zhou Fang, ค.ศ. 1161-1450)

ภาพวาดที่แสดงถึงความนิยมในสมัยราชวงศ์ถังคือ จ้านฮวาซือหนี่ถู่ 《簪花仕女图》 จากศิลปินนาม “โจวฝาง” (周防) ภาพนี้แสดงภาพสตรีชั้นสูงในราชสำนักสมัยถังในอิริยาบถต่าง ๆ แบ่งเป็นส่วนจากขวาไปซ้ายคือ เล่นกับสุนัข (戏犬) ก้าวอย่าง (慢步) ชมดอกไม้ (看花) และเต็ด

ดอกไม้ (采花) คนที่สามจากทางขวาเป็นสาวใช้ในวังถือพัดด้ามยาว พัดในมือของสาวใช้ในวัง หน้าพัดมีรูปวาดดอกโบตั๋น ในสมัยราชวงศ์ถัง ศิลปะการวาดภาพและการประดิษฐ์ตัวอักษรบนหน้าพัดมีความเจริญรุ่งเรืองมากขึ้น ภาพวาดส่วนใหญ่ประกอบด้วยภูมิทัศน์ ดอกไม้และนก สัตว์และพืชต่าง ๆ

แผนภาพที่ 6 แสดงภาพวาด นางกำนัลหญิงโบกพัด (唐) 周昉挥扇仕女图

(ที่มา: Zhou Fang, ค.ศ.1161-1450)

ภาพ “นางกำนัลหญิงโบกพัด”(挥扇仕女图) จากศิลปินนาม “โจ้วฝาง” (周昉) วิถีชีวิตส่วนหนึ่งของนางกำนัล 妃嫔 ในสมัยราชวงศ์ถัง ด้ามพัดจะยาวหรือสั้นขึ้นอยู่กับการใช้งานที่แตกต่างกัน เช่น ด้ามสั้นสำหรับการใช้งานจริง ด้ามยาวใช้โดยชาววังเพื่อไล่ตามความร้อนในฤดูร้อนสำหรับขุนนาง ในสมัยราชวงศ์ถังมีการใช้พัดด้ามยาวและพัดด้ามสั้น ในภาพวาดเดียวกันส่วนที่หนึ่ง คือ “ฮุยชาน” (挥扇) รวม 4 คน นางสนมสวมมงกุฎหยกนั่งอย่างเกียจคร้านบนเก้าอี้หลัง ถือพัดอยู่ในมือ ข้าราชการบริหารถือพัดในมือทั้งสองข้างโบกเพื่อผ่อนคลายความร้อน นอกจากนี้ สาวใช้สองคนทางด้านซ้ายกำลังรอนางสนมคนนั้นพร้อมเครื่องใช้ในมือ ส่วนที่สอง คือ “ตวนฉิน” (端琴) ซึ่งประกอบด้วยคนสองคน ผู้หญิงที่สูงกว่ากำลังถือพิณ และอีกคนหนึ่งกำลังช่วยเธอแกะกล่องและตั้งพิณ ส่วนที่สาม คือ “หลินจิ่ง” (临镜) มีคนทั้งหมดสองคน ชายในชุดแดงกำลังยืนอยู่กับกระจก และหน้ากระจกเป็นผู้หญิงซึ่งแต่งตัวอยู่หน้ากระจก ส่วนที่สี่คือ “เหวยซิว” (围绣) โดยมีทั้งหมด 3 คน ผู้หญิงคนหนึ่งถือพัด เอนกายบนเตียงปักข้างเตียงปัก และผู้หญิงอีกสองคนกำลังปักผ้าปักกัน ส่วนที่ห้าคือ “ฝอนคลาย” (闲憩) มีผู้หญิงสองคน ผู้หญิงที่นั่งหันหลัง เธอถือพัดด้ามสั้นใบเล็ก ๆ ในมือ แหงนคอมองไปในระยะไกล ผู้หญิงอีกคนยืนมองตรงต้นไม้ เป็นงานที่บรรยายชีวิตของสตรีในราชสำนักในราชวงศ์ถัง ในภาพวาด ผู้เขียนบรรยายถึงความรู้สึกโดดเดี่ยว ความหมองคล้ำ ความว่างเปล่า ความเบื่อหน่าย และความเกลียดชังอันมีดมน ผ่านการพรรณนาถึงชีวิตของเหล่านางสนม และยังสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะการใช้พัดในยุคหนึ่ง

4. วัฒนธรรมแฝงที่พบในค่านิยมธรรมเนียมการใช้พัดของชาวจีน

พัดจึงเป็นองค์ประกอบของปัจจัยทางสังคมที่มีความจำเป็นต่อชีวิต เป็นตัวกำหนดความแตกต่างของชนชั้นของจีนให้มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่แตกต่างกัน ปัจจัยเหล่านี้ล้วนมีข้อบ่งชี้ให้เห็นถึงวัฒนธรรมแฝงที่พบในค่านิยมธรรมเนียมการใช้พัดของชาวจีน แบ่งได้ 3 ประเภท

4.1 วัฒนธรรมทางความคิดหรือความเชื่อถือ

หากกล่าวถึงความคิดความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อชาวจีนตั้งแต่ยุคโบราณจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ ก็คงต้องยกตัวอย่างของลัทธิขงจื้อและลัทธิเต๋าเป็นความเชื่อพื้นเมืองที่ชาวจีนนับถือ และมีผลต่อวิถีชีวิตชาวจีน หลักคำสอนที่ยังสอดแทรกอยู่ในวัฒนธรรมของผู้คนเหล่านั้น ตลอดจนเข้ามามีบทบาทต่องานศิลปะ ลวดลายบนพัดที่มีความสัมพันธ์กับลัทธิศาสนา มีลวดลายที่เกี่ยวข้องกับลัทธิขงจื้อ อาทิ อักษร

มงคลที่ใช้ศิลปะการเขียน บทกวี สำนวน และความเชื่อในลวดลายที่เป็นสิริมงคล ลายดอกไม้มงคล เช่น ดอกบัว (ความสงบ) ดอกโบตั๋น (ความร่ำรวย ยศถาบรรดาศักดิ์) ดอกเบญจมาศ ดอกเหมย (ความร่มเย็นเป็นสุข) หากมองในจิตวิญญาณแบบตะวันออกแล้ว ชาวจีนยึดติดกับจารีตประเพณีจากหลักการของขงจื้อ แม้สิ่งเหล่านี้จะเป็นสิ่งธรรมดาสามัญ หากมีผู้คอยกล่าวย่ำเตือนให้ตระหนักในเรื่องเหล่านี้ อย่างเจาะจงลงไปให้ชัดเจน เราก็จะเกิดจิตสำนึกและใส่ใจในสิ่งดังกล่าว ดังนั้นคำสอนพื้นฐานเหล่านี้ เมื่อถูกนำมากล่าวอย่างเจาะจงและให้ความสำคัญ สิ่งเหล่านี้ก็คือหลักการพื้นฐานในทุก ๆ เรื่อง ทุก ๆ กิจกรรมที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะทำอะไรหรืออยู่ในสถานะใดก็ตาม การมีวัฒนธรรม ก็เป็นหลักการสำคัญที่เป็นพื้นฐานของชาวจีน สังเกตได้จากพิธีการแต่งงานก็ยังแฝงด้วยวัฒนธรรมความเชื่ออยู่ว่า การปิดพิตของเจ้าสาวนั้น นอกจากจะซ่อนความงามไว้ให้เจ้าบ่าวในวันแต่งงานแล้วในเรื่องของการป้องกันสิ่งชั่วร้ายก่อนเข้าพิธีแต่งงาน และชายอื่นหรือแขกในงานไม่ควรเห็นใบหน้าเจ้าสาวก่อนถือว่าไม่เป็นมงคล

4.2 วัฒนธรรมทางระเบียบประเพณี

ประเทศจีนมีระเบียบประเพณีในเรื่องเครื่องแต่งกาย เครื่องประดับตกแต่ง การยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี กรอบและกฎเกณฑ์ของสังคม สืบเนื่องมาจากแนวคำสอนของขงจื้อ ซึ่งเป็นผู้วางรากฐานทางสังคมให้แก่ชาวจีน ขงจื้อให้ความสำคัญต่อบิดามารดามาก และเน้นในเรื่องทรัพย์สินทางกายที่บิดามารดาให้มาแต่กำเนิด ซึ่งบุตรก็ควรจะสงวนรักษาไว้ จึงส่งผลให้ประเพณีเป็นสิ่งถูกต้องที่กำหนดมาเพื่อมนุษย์สังคมแต่ละสังคมมีประเพณีต่าง ๆ แตกต่างกันไป การปฏิบัติตามประเพณีก็จะก่อให้เกิดความเป็นระเบียบในสังคมขึ้นได้ เช่น ผู้หญิงในสมัยโบราณไม่ได้รับอนุญาตให้แสดงใบหน้าในสาธารณะ โดยเฉพาะสตรีที่ยังไม่ได้แต่งงานซึ่งอาศัยอยู่ในบ้าน แต่เมื่อต้องออกไปข้างนอกพัตที่มีอยู่ในมือ ไม่เพียงแต่จะเอาพัตมาบังเสียหน้าเพื่อหลบความอึดอัด แต่ยังสร้างความงดงามในท่าทางกริยาของผู้หญิง บดบังไม่ให้ชายหนุ่มเห็นตนเองขณะยิ้มหรือหัวเราะ และในสมัยราชวงศ์ช่งเหนือ พัตยังใช้ปิดบังใบหน้าเมื่อบังเอิญเจอคนรู้จักแต่ไม่ยากโอภาปราศรัย

4.3 วัฒนธรรมการจัดระเบียบชนชั้นในสังคม

ตั้งแต่สังคมจีนเริ่มมีอารยธรรมสูงขึ้นไปในสมัยราชวงศ์โจว นอกจากชนชั้นปกครองที่ถูกกำหนดให้มีฐานะสูงสุดรองจากสวรรค์ คือโอรสแห่งสวรรค์ ผู้ได้รับมอบอำนาจจากองค์การสวรรค์ให้มาปกครองแผ่นดิน ราษฎรที่เป็นฐานส่วนใหญ่ในสังคมถูกเรียกว่าสามัญชน (平民) จำแนกโดยบทบาทและหน้าที่ เป็นชนชั้น 4 ประเภท ด้วยพัฒนาการทางความคิดของปรัชญาสำนักขงจื้อ และปรัชญาการปกครองจากแนวคิดของสำนักนิติธรรม ฝ่าเจีย ตลอดจน กูเหลียงจื้อ ได้ศึกษาลัทธิขงจื้อ (ขงจื้อ) คัมภีร์ซุนชิว จากการสาธยายของจื้อเซี่ย ต่อมาเขาได้รวบรวมบันทึกเป็นบทขยายความ ชื่อว่าบันทึกหมายเหตุซุนชิวฉบับกูเหลียง (春秋穀梁傳・成公元年) ได้นิยามความหมายของ "สี่ชนชั้น" 「士商工農」 ว่ายุคโบราณกาลมีคนอยู่ 4 ชนชั้น ได้แก่ ชนชั้นชื่อหรือบัณฑิต (士) ชนชั้นพ่อค้า (商) ชนชั้นชาวนา (農) ชนชั้นช่างฝีมือและหัตถศิลป์ (工) ในสมัยโบราณมักจะใช้ยกย่องชนชั้นชื่อหรือ (士人) เป็นผู้ที่ฝึกฝนในการศึกษาเล่าเรียนหาความรู้ ส่วนมากเป็นชายที่ยังไม่ได้แต่งงาน ไม่ว่าจะเป็ชนชั้นสูงที่กำลังศึกษาเล่าเรียนหรือลูกชาวนาคณยากจนที่กำลังศึกษาเล่าเรียน มักถูกเรียกว่า "ชนชั้นชื่อ" หรือ "ชื่อหรือ" (士人) (มาลินี คัมภีร์ญาณนนท์, 2547) สังคมจีนจึงเป็นสังคมที่มีการแบ่งระดับชนชั้นอย่างชัดเจน มีการแบ่งความสำคัญของคนในสังคม แต่ละชนชั้นก็จะมีกรอบการดำเนินชีวิตที่แตกต่างไปตามฐานะทางสังคม รวมไปถึงลักษณะท่าทางการใช้พัตก็แสดงถึงฐานะทางสังคม อาทิ ดรุณีน้อย นอกจากจะพัตเพื่อคลายร้อน ยังสามารถเอาพัตมาบังเสียหน้าเพื่อหลบความ

เอียงอ้าย ไม่ให้ชายหนุ่มเห็นตนเองขณะยิ้มหรือหัวเราะ เสียกิริยา บัณฑิตหนุ่ม จะพัดข้า ๆ แบบใช้
ข้อมือชนิด ๆ เพื่อให้เห็นลายมือ บทกวีหรือภาพวาดที่ตนเองเขียนและวาด สาวคนึกาหรือแม่สื่อ จะใช้
พัดพัดข้า ๆ ตรงบริเวณเนินอก บรรดาเจ้าแก้วหรือเศรษฐี มักจะใช้พัดพัดตรงพุงใหญ่ ๆ ท้องทำงานหนัก
ร้อนท้องก็พัด

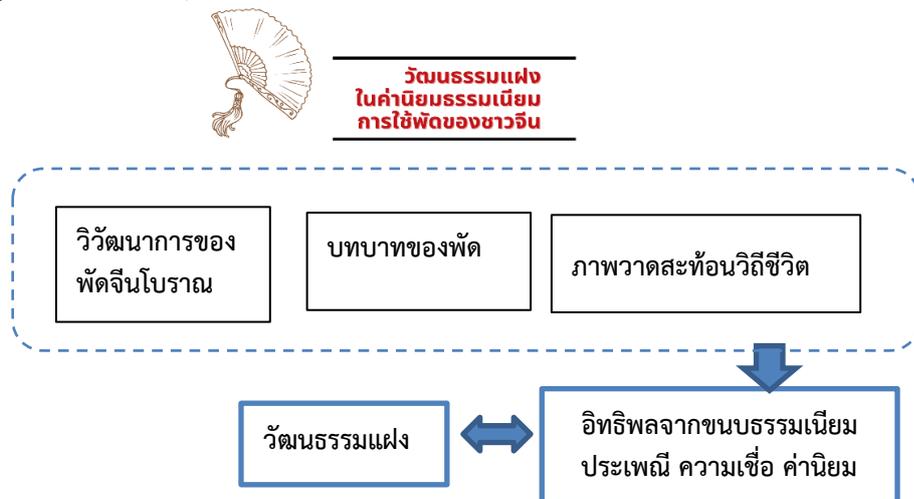
สรุป

ภาพวาดทางประวัติศาสตร์สะท้อนวัฒนธรรมการใช้พัดในสังคมจักรพรรดิ นางสนม ขุนนาง
ข้าราชการ นางกำนัล และชาวบ้าน เมื่อพิจารณาจากท่าทางของผู้ถือพัดเหล่านั้น มิได้ใช้เป็นพัดไล่
แมลง แต่เป็นเครื่องมือในพิธีสัญลักษณ์ เป็นวัตถุมงคลที่แสดงถึงอำนาจ มักใช้พัดเพื่อแสดงสถานะทาง
สังคมอันสูงส่ง และระดับตำแหน่งทางสังคม และยังใช้พัดนี้เพื่อปกปิดฝุ่นและดวงอาทิตย์เมื่อเดินทาง
ศิลปะการวาดภาพและการประดิษฐ์ตัวอักษรบนพื้นผิวพัดมีความรุ่งเรืองมากขึ้น ส่วนใหญ่เป็นภาพ
ภูมิทัศน์ ดอกไม้และนก สัตว์และพืชต่าง ๆ เป็นที่นิยมในชนชั้นสูง ใช้แสดงความรู้สึกนึกคิดผ่านตัวอักษร
และภาพวาด

ธรรมเนียมการใช้พัดของชาวจีนมีวัฒนธรรมที่แฝงไปด้วยคติความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี
และอัตลักษณ์จีน อันแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตชาวบ้านกับศิลปะหัตถกรรมได้อย่าง
ลงตัว จะเห็นได้ว่าสังคมจีนเป็นสังคมที่มีการจัดระเบียบแบบแผนเป็นระบบ มีขนบธรรมเนียมประเพณี
ที่เคร่งครัด สังคมจีนเป็นสังคมที่มีการแบ่งระดับชนชั้นโดยมีเครื่องแต่งกาย เครื่องประดับ การใช้พัด
ลดทอนการตกแต่งล้วนเป็นเครื่องบ่งชี้ระดับชนชั้นในสังคม การยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี
ความเชื่อ ค่านิยม ซึ่งชาวจีนต่างซึมซับรับเอาไว้ในสายเลือด และยังคงไม่ละทิ้งขนบธรรมเนียมประเพณี
ที่ฝังลึกในจิตใจ

องค์ความรู้ใหม่ที่ได้รับ

จากการศึกษาวัฒนธรรมแฝงในค่านิยมธรรมเนียมการใช้พัดของชาวจีน ผู้เขียนค้นพบ
องค์ความรู้ใหม่ที่สามารถสรุปเป็นแผนภาพได้ดังนี้

แผนภาพที่ 7 แสดงภาพองค์ความรู้จากการศึกษาวัฒนธรรมแฝงในค่านิยมธรรมเนียมการใช้พัดของชาวจีน

จากแผนภาพที่ 7 จะเห็นถึงพัฒนาการของพัดที่มีความเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับภูมิหลังทางสังคม และวัฒนธรรมของจีน และเชื่อมโยงเข้ากับวิถีชีวิตผู้คน พัดนอกจากเป็นอุปกรณ์ใช้สอยแล้ว พัดยังมีแนวคิดการออกแบบที่ลึกซึ้งอีกด้วย ซึ่งถือเป็นส่วนสำคัญของวัฒนธรรมการสร้างสรรคแบบดั้งเดิมของจีนและเป็นส่วนสำคัญของวัฒนธรรมประจำชาติจีน การศึกษาวัฒนธรรมแฝงจากค่านิยมธรรมเนียมการใช้พัดของชาวจีน ในแง่มุมของสัญลักษณ์ บทบาท และภาพวาดทางประวัติศาสตร์มีความสำคัญอย่างยิ่งในการทำความเข้าใจที่มาและการพัฒนาของพัดชาวจีน ดังนั้นการศึกษาพัดจีนโบราณจึงแสดงให้เห็นถึงมุมมองการสร้างสรรคแบบจีนดั้งเดิม ร่วมกับกระบวนการพัฒนาทางประวัติศาสตร์ของจีน และระบบพิธีกรรมทางการเมืองแบบดั้งเดิมของจีน กวีนิพนธ์ การประดิษฐ์ตัวอักษรและภาพวาด และรูปแบบทางวัฒนธรรมอื่น ๆ บนพื้นฐานของการสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ การใช้งานและมารยาทหรือธรรมเนียมในการใช้พัดนั้นมีความหมายแฝงทางวัฒนธรรม ซึ่งมีอิทธิพลมาจากความเชื่อ ลัทธิ แนวทางปฏิบัติที่สังคมยึดถือ รากฐานชีวิตมารยาททางการเมืองแบบดั้งเดิมในสมัยโบราณ สังคมชนชั้นที่แตกต่างกัน ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของชาวจีน

เอกสารอ้างอิง

- ณัฐวรรณ สมตัว. (2560). *การถ่ายทอดวัฒนธรรมของระบำพัดจีนและระบำพัดเกาหลี*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาบัณฑิต). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ประภาศรี สีอำไพ. (2532). *วัฒนธรรมเกี่ยวกับภาษาและวรรณคดี*. กรุงเทพมหานคร: โครงการตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะครุศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มาลินี คัมภีร์ญาณนนท์. (2547). *ตามรอยมรดกวัฒนธรรมจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น: มุมมองจากจิตรกรรมฝาผนัง*. (ในรายงานวิจัย). กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อมรรัตน์ เทพกำปนาท. (2551). *ความหมายวัฒนธรรม*. สืบค้น 3 สิงหาคม 2565. จาก <http://www.openbase.in.th/node/5954>.
- Dai, C. (2015). *Beyond Vision—Ancient Chinese Painting the Picture*. [Unpublished doctoral dissertation]. Qingdao: Qingdao University of Science and Technology.
- Du, X. (2020). *Research on the Application of Round Fan in Chinese Classical Dance*. [Unpublished doctoral dissertation]. Qingdao: Qingdao University.
- Gai, W. (2016). *The Study of Poems and Articles of Fan in the Tang Dynasty*. [Unpublished doctoral dissertation]. Xi'an: Northwestern University.
- Guan, Z. (2017). *A Research of Folding Fan Culture from historical View on Ming-Qing Dynasty*. [Unpublished doctoral dissertation]. Harbin: Harbin Normal University.
- Ji, S. (2021). *Study on Design Aesthetics value in Chinese ancient fan*. [Unpublished doctoral dissertation]. Jinan: Qilu University of Technology.
- Jin, C. (1998). *Ancient and Modern Notes*. Liaoning: Liaoning Education Press.
- Liu, C. (2014). *The aesthetics of round fan under the feminist perspective*. [Unpublished doctoral dissertation]. Wuxi: Jiangnan University.

- Lu, X. (2016). *The study of the fan image in the Tang Poetry*. [Unpublished doctoral dissertation]. Guangzhou: Jinan University.
- Song, Na. (2015). *The Research of Chinese Traditional Fan Design*. [Unpublished doctoral dissertation]. Jiangxi: Jingdezhen Ceramic Institute.
- Tian, Y. (2019). *A Comparative Study of Folding Fan Cultures between China and Japan from the Perspective of Semiotics*. [Unpublished doctoral dissertation]. Hainan: Hainan Normal University.